

עיונים במקרא

הרב ישראל דנדרוביץ

מגיד שעורי הירושלמי בקול הדף

מח"ס 'הנחמדים מזהב'

ערך

הרבנית שפירקה את האותיות של הגביר'

מרת קריינדל שטיינהארט, אחותו הלמדנית של הגאון הנודע רבי ישעיה פיק, פירקה את סדר האותיות של המילה 'גביר' וחדשה עם זה פרפרת נאה המובילה לחידושים נוספים בכך היא זכתה לכוון לדעתם של המגלה עמוקות ורבי משה מת! ואגב, מי היתה רבנית זו אשר אחיה הגדול מתארה: 'אחותי המפורסמת בכל קצוי ארץ'

האומר לאחותו: חכמה את!

אם 'הנושא אשה יבדוק באחיה' (ב"ב קי, א), הרי שמי לנו גדול מכך, שאחד המיוחד מחכמי ישראל הלוא הוא הגאון הנודע רבי ישעיה פיק - ברלין זצ"ל, בדק באחותו החכמנית מרת קריינדל שטיינהארט, הפליא במעלותיה, ואף הביא בשמה רעיון תורני נפלא אותו הגתה וחדשה בעצמה.

במאמר זה נעסוק באותו חידוש תורני מתוק מדבש, אשר אחיה ציטט בשמו עלי ספרו 'מיני תרגומא' (בערסלויא תקצ"א, פרשת וישלח), והוא בא לבאר את אריכות לשון רש"י על הפסוק (בראשית לב, ה): "וַיֵּצֵאוּ אִתָּם לְאֹמֶר פֶּה תֹאמְרוּן לְאֹדְנֵי לְעֵשׂוֹ פֶּה אָמַר עֲבָדְךָ יַעֲקֹב עִם לְבָן גִּרְתִּי וְאַחֲרַי עַד עֲתָה" - "לא נעשיתי שר וחשוב אלא גר. אינך כדאי לשנוא אותי על ברכות אביך שברכני 'הוה גביר לאחיך', שהרי לא נתקיימה ב".

פירשה מרת קריינדל את אריכות לשונו של רש"י ואמרה, כי הן הן הדברים אשר שלח יעקב לומר לעשו: אכן נתברכתי מאבי בברכת 'גביר' - אולם בברכה זו: לא נתקיימה 'בי' - בחיבת 'גביר' לא התקיימו האותיות 'בי', ומה שנתר ממנה אין זה כי אם 'גר' - לא נעשיתי 'גביר' כי אם 'גר'!

וליופי צחות לשונו של הגאון רבי ישעיה פיק, אמרתי להעתיק דבריו ככתבם וכלשונם: "לאשר רגיל על לשונו לשון הזהב של רש"י ז"ל אשר שנה לתלמידיו בלשון קצרה, ולא על מגן האריך כאן במקום שהיה לו לקצר. ימצא הקורא נחת רוח ויאמר לאחותי חכמה את, הלא היא אחותי ידיה בכל קדושה ויודעת ספרי,

חכמניות ודורשניות כבנות צלפחד בן חפר - מרת קריינדל ז"ל, היא האשה אשר הוכיחה בשכלה הזך במופת החותך: אם תטול אותיות 'בי' מן תיבת 'גביר' אזי תשאר בידך מלת 'גר', זה כיוון רש"י באומרו: לא נעשיתי וכו' אלא 'גר' וכו' לא נתקיימה 'בי'".

פיה פתחה בחכמה

בעלת השמועה, מרת קריינדל זו, ואחיה רבי ישעיה פיק, אשר כאמור הפליג בשבחה עד למאוד, היו יוצאי חלציו של הגאון רבי לייב ב"ר מרדכי מוכיח, מחכמי העיר פרשבורג (נלב"ע ב' כסלו תק"ג, וראה עליו בספר 'אבני בית היוצר' להגה"ק רבי יצחק וייס מווערבו, דף ל).

נודע בשערים בעלה הגאון רבי יוסף שטיינהארט רבה של פיורדא (ראה עליו בספר 'דור דעה' קאלמאר בערכו), אשר היא עודדה אותו להוציא לאור את ספרו הגדול שו"ת 'זכרון יוסף' (פיורדא תקל"ג), וכפי שהוא מספר על כך בהקדמתו לספר: "וגם זוגתי היקרה, אשת חיל עטרת בעלה הישרה, המושכלת ומלומדת מרת קרינדל תחיה, בת איש חי, הגאון המפורסם תורתו זכה, מוהר"ר לייב ברלין זכרונו לברכה, היא מאוד הפצירה בי, להעלות על מזבח הדפוס תורתו בקרבי, החקוקה על לוח לבבי".

בספרו זה מביא בעלה דברי תורה שחדשה (ראה דף צט, ב, ועוד). ובאחד המקומות (דף טז, ב), כשהוא מביא רעיון בשמה, הוא מקדים וכותב: "וכאשר אמרתי דבר זה בפני זוגתי המושכלת והמלומדת, הרבנית הגבירה היקרה מרת קרינדל תחיה לאי"ט, בת הגאון המפורסם בכל קצוי ארץ המוכיח מוהר"ר לייב זצ"ל, והיה נקרא בפי העולם מו"ה ליבא אייזן-שטאט, בן החסיד המפורסם המוכיח מו"ה מרדכי זצ"ל, שזכה להיות כל צאצאי מעיו כמותו, הן אותם שכבר מתו והן אשר חיים עודנו לאי"ט כידוע, אמרה לי שבזה יש לפרש מה שייסד הפייטן בסילוק דיוצר ליום שני דראש השנה... ודו"ק כי נכון הוא, והנאני דבריה מאוד, וה' יאריך ימיה לאורך ימים טובים אמן סלה".

ויפה המליץ על כך הגאון החיד"א בספרו הגדול 'שם הגדולים' (מערכת גדולים, ר אות ה): "והרב 'זכרון יוסף' הביא פשטים ופיר"ש מן האשה הרבנית, עיין שם".

וכאשר שמענו כן ראינו, כי גם אחיה הנודע, הגאון רבי ישעיה פיק, מביא בספריו אמרות שפר בשמה, אם בספר 'מיני תרגומא' כפי שהבאנו לעיל, ואם בספרים אחרים, ולך נא ראה בהקדמת ספרו 'יש סדר למשנה', בה הוא מתארה בלשון "אחותי המפורסמת בכל קצוי ארץ מ' קרינדל זלה"ה, עזרתו של הגאון המפורסם מהר"י אב"ד דק"ק פיורדא". וחדשים מקרוב נדפסו הגהותיו על ספר התשבי (ערך תרפים), וגם שם הפליג בשבחה.

וראה זה חדש להגאון האדר"ת, אשר כתב בקונטרסו 'זכור לדוד' (מדור 'חכמת נשים' סוף אות ו): "אף גם שמעתי הלצה שיחת חולין שהיתה בינה ובין אחיה הג"ר

ישעי' ברלין [הנזכר] זצ"ל, בעודם ילדים קטנים, אך אין פה מקומו". וחבל על דאבדין כי לא נודע לנו שיחה זו הצריכה לימוד.

ומלבד כל זאת מתבררין בשמה אמרי שפר נוספים, ראה לדוגמא בספר 'לקוט הגרשוני' (משלי לא, כו) שכתב: "שמעתי בשם אשת זכרון יוסף זצ"ל". הצד השווה שבכולם, שהם דברים מתוקים וערבים המתקבלים על הלב, ונאים למי שאמרה אותם.

נשים נוספות ועוד

אפט כי אם אכן אין דרכם של גדולי עולם לשאול בנשים, ואין זה מדרך הצניעות לראות את בעלת השמועה כאילו היא עומדת כנגדם, הרי שכל זה עדיין אינו סיבה שלא לומר דבר בשם אומרו, והנה אנו מוצאים בספרים שונים שהעלימו את שמה של מרת קריינדל שטיינהארט כמטרונייתא דהאי שמעתתא אודות הכוונה 'לא נתקיימה ב', ולא זו אף זו – שהביאו זאת בשמם של נשים חכמניות אחרות.

יתכן שמחסרון ידיעה הוא שעשו כן, אם כי שבחלק מהספרים לבי אומר לי שלא חפצו להביא זאת בשם אשה כלל או בשמה המפורש, אולם יש כאלה ששינו את שמה במזיד וביודעין.

בספר 'שיחת חולין של תלמידי חכמים' (שלו, לובלין תרפ"ח, פרק ח) הביא חידוש זה בשם 'אשה משכלת' ולא פירש מי היא. בספר 'ליקוטים חדשים' (ווארשא תרנ"ט, פרשת וישלח) ובספר 'אילנא דחיי' (פייעטרוקוב תרס"ח, פרשת וישלח) הביאו זאת בסתמא - 'שמעתי', מבלי לציין כלל אם מעזרת ישראל היא או מעזרת נשים.

ויש שבחרו לשייך את רעיון זה לנשים אחרות. בספר פרפראות לתורה (לרנ"צ פרידמן, פרשת וישלח מס' 134) הביא כי כך אמרה 'הרבנית דינה, אשת הגאון ר' שאול הלוי רב בהאג ז"ל' (אגב, יש שם הטעמה נוספת לרעיון, וזאת על פי מה שאמרו חז"ל כי 'תפילה עושה מחצה' ואף כאן נתקיים רק חצי מה'גביר' – גר!), מבלי לציין כל מקור לכך שהיא בעלת הדברים.

והתיינח במי שאיתתא באיתתא איחלף ליה מבלי משים, ואשת רבי יוסף שטיינהארט נתערכה לו עם אשת רבי שאול מהאג, אולם מה נעשה לר"ל פישמן, אשר במאמרו הנדפס בסיני (כרך נ עמוד שעא) החליט כי כך אמרה הרבנית בילה אשתו של הגאון הסמ"ע! בעוד שהוא עצמו ידע כי אין זו האמת.

הלוא את הדברים הללו הוא כתב בשנת תשכ"ב, ואילו ב'ספר רש"י' שכבר יצא כמה שנים קודם לכן (לפני מהדורת תשט"ז, ושם עמוד יט) אנו רואים להדיא כי הוא ידע היטב כי מרת קריינדל היא שאמרה זאת, וברוך היודע מהיכי תיתי מקלו הגיד לו לייחס את הדברים לאשת הסמ"ע, כשאינ לכך שום מקור.

ולהשלמת העניין נציין, כי ברבות הימים אנו מוצאים למחברים שונים שכתבו

כן מדילהון; הגאון ר' יצחק בן הגר"ח מוואלוזין בספרו 'פה קדוש' כותב: "וגם נוכל לומר שלא נתקיימה 'בי' מהתיבה 'גביר' שברך בה אותי אבי, כי אם אותיות 'גר', ועוד כהנה וכהנה הלוא בספרתם.

כבר זכו בזה גאוני קמאי

המפליא מכל הוא, כשנוכחתי לדעת כי כבר זכה בחידוש זה הגאון המקובל האלוקי רבי נתן נטע שפירא זיע"א רבה של קראקא (שמ"ה - שצ"ג), בספרו הקדוש 'מגלה עמוקות' (פרשת ויצא), שכבר נדפס בלבוב בשנת תקנ"ה, וכך כתב שם: "הוי גביר לאחיך. כי בזו הברכה ירש את עשו כי 'הן גביר שמתיו לך' ויעקב שלח לעשו 'לא נתקיימה בי', כי ב' אותיות נתקיימו - 'גר', אבל 'בי' לא נתקיימו, כי עדיין לא יצא בנימין".

נמצאנו למדים, כי בספר הקדוש 'מגלה עמוקות' כבר נתפרש עצם החידוש של מרת קריינדל ואף תוספת דברים באו עליו, והוא שאותו ה'בי' נוסף ליעקב עם לידת בנימין. וראה בהגהות 'פרישת שלום' על הסה"ק 'מגלה עמוקות' (בני ברוך תשמ"ב, אות תקי) שפירש את ענין 'בי' ל'בנימין' שהוא ראשי תיבות ב'ן י'מין - כינויו של בנימין, או שה'בי' היינו י"ב שבטים שלא הושלמו עד לידת בנימין.

וכבר קדמו בן דורו המבוגר ממנו, תלמידו המובהק של המהרש"ל, רבי משה מת, המכונה רבי משה איש חי, רבה של פרמיסלה ובעל 'מטה משה' (-שס"ו), בספרו 'הואיל משה' (פראג שע"ב פרשת וישלח, במדור באר הטיב): "ומה שהאריך רש"י ואמר 'ואינך כדאי כו' שהרי לא נתקיימה בי', ר"ל ברכות אינך שברכני 'הוי גביר לאחיך' - לא נתקיימה ממילת 'גביר' מילת 'בי', ונשאר 'גר'".

עם לבן 'גרת'י

ומהיות טוב, לא אכלא שפתי מלהביא כאן תוספת חשובה לפירושו זה אותו אנו מוצאים אצל חכם עלום, רבי אברהם ב"ר יוזיפ מבאלחוב, שחי לפני יותר ממאתיים שנה. וכך הובא בשמו בספר 'שפתי צדיקים' (פרמיסלה תרמ"ג, סוף פרשת וישלח):
 "ויש' לדקדק למה תולה רש"י הברכה של 'הוי גביר' במה שאמר 'עם לבן גרתי'. ועוד מאי קאמר שלא נתקיימה בי, וכי עליו לבד היה הברכה, הלוא עיקר הברכה קאי על זרעו לעתיד לבוא.

ונהירנא כד הוינא טליא, ואמר לי מורי ורבי מוהר"ר אברהם ב"ר יוזיפ מבאלחוב ז"ל, שכך דיוקו של רש"י, מדקאמר 'עם לבן גרתי' ולא קאמר 'עם לבן הייתי', שמע מינה שזה קאי על הברכה של הוי גביר, וכך אמר לו: אינך כדאי לשנוא אותי על הברכה של הוי גביר, שהרי לא נתקיימה אותיות 'בי' מן 'גביר' ולא נשאר רק אותיות 'גר'".

שדבר אליו קשות

ועלה ברעיוני להוסיף על האמור דבר נחמד ונעים בפירוש מקרא שכתוב בתחילת פרשת ויגש, בו מביאה התורה את דברי יהודה אל יוסף אחיו, אשר באותו הזמן התנכר אליו וחשבו כמושל ארץ מצרים (בראשית מד יח): "ויגש אליו יהודה ויאמר בי אדוני ידבר נא עבדך דבר באוזני אדוני ואל יחר אפך בעבדך כי כמוך כפרעה"

תיכף ומיד אנו מבחינים, כי דברי יהודה אל מושל ארץ מצרים המציק להם על לא עוול בכפם, לא נאמרו בשפה רכה ובדברים המתיישבים על הלב. "ואל יחר אפך - מכאן אתה למד שדבר אליו קשות" (רש"י). דברים כדרכונות נאמרו שם, חדים ופסקניים, ובכללם גם רמז שקוף על האפשרות המלחמתית העומדת לרשותם אם ההטרדה הזו לא תפסק: "ואם שולף אני את חרבי - ממך אני מתחיל ובפרעה רבך אני מסיים" (בראשית רבה צג, ו).

אם אכן יהודה לימד את ידיו לקרב ואצבעותיו למלחמה וסגנון דיבורו היה באופי חסר פשרות זה - הרי ששאלה מהותית מתייצבת מולנו: מה היה לו ליהודה שהקדים לדבריו ואמר 'בי אדוני', אשר בפשטות הוא לשון של בקשה, וכמו שתרגם אונקלוס 'בבעו' - בבקשה, בעוד שכל דבריו נאמרים בצורה קשה ובוטה? אם השיח והשיג בין יהודה ליוסף נעשה כשצחצוחי חרבות המלחמה נשמעים ברקע, הרי שמילת נימוס זו כמו 'בי אדוני' מקומה לא יכירנה.

בי אדוני

אולם מעתה שביררנו היטב את שמועה זו של אותיות הגביר ואומריה, הרי שיכולים אנו להוסיף ולומר ובמסילה זו נעלה כי הוא הדבר אשר אמר יהודה ליוסף בדברו אליו קשות: אל תרמה בנפשך כי עדיין אנו בבחינת גר' ותוכל להתגולל עלינו בעלילות דברים, אלא 'בי אדוני' - יש בנו גם את האותיות 'בי', שהרי כבר נולד בנימין לאבינו יעקב, וכדברי המגלה עמוקות שעם לידת בנימין נוסף ליעקב תיבת 'בי'.

כך שאם לאותיות גר' נוספו האותיות 'בי', הרי שיחד הם מרכיבים את המילה גביר' שזוהי הברכה שברך סבינו יצחק את יעקב אבינו: "הן גביר שמתיו לך ואת כל אחיו נתתי לו לעבדים", ושוב איך תעז לקחת את אחינו בנימין לעבד בעוד שהוא אדון על העבדים; מה גם שרק בזכותו הפכנו מגר' להיות לגביר', וכיון שכן סיים יהודה ותבע מיוסף את שחרורו המידי של בנימין.

לא תעבור בי

עוד רגע אדבר בו, במה שמצאתי כי ברבות הימים נעשה שימוש נוסף עם רמז מעניין זה כלפי עניין אחר. בספר 'אלף כתב' (להגה"ק רבי יצחק וייס מווערבוי, ב"ב תשנ"ו. ח"א אות כ) הביא פירוש נפלא על הפסוק (במדבר כ, יח): "וַיֹּאמֶר אֵלָיו אָדוֹם

לא תעבר בי פן פתרב אצא לקראתך - "בשבת קודש פרשת חוקת - בלק, הגיד הרב ר' דניאל פרוסטיץ (מגיד בפרשבורג) בשם ספר אחד, דברש"י [בפרשת] וישלח איתא: ברכה שברכני אבי לא נתקיימה בי'. הענין, יצחק ברכו: הוה 'גביר' לאחיך, ונתקיים בו רק 'עם לבן גרתי' שהיה 'גר' וחסר עוד תיבת 'בי'. ולזאת השיבו אדום שאין מניחו לילך דרך ארצו, שלא יתקיים תיבת 'גביר' במילואו, וזה לא תעבור בי'".

ראשית עלינו לדעת, כי מגיד המישרים כאן הלא הוא רבי הגאון רבי דניאל שטיינשניידער פרוסטיץ מגיד מישרים בעיר פרשבורג ומחבר הספרים 'דן מדניאל' ו'דברי דניאל', ואין להחליפו בסכו הגדול הגה"ק רבי דניאל פרוסטיץ ראב"ד פרשבורג ומחבר ספר 'מתנה דן'.

אלא שהמעין היטב יבחין כי לא ברור כאן אם רבי דניאל אמר את יסוד הרעיון 'בשם ספר אחד' והוא שהוסיף עליה נופך מדיליה לפרש את דברי אדום, או שמא הדברים כולם נאמרו 'בשם ספר אחד', ואין אנו יודעים מי הוא שפירש כך בדברי אדום.

ואם כי זה מהדברים אשר אין להם הכרע, אולם לגוף העניין מצאתי בכמה ספרים שכבר כתבו פירוש זה בדברי אדום על זה הדרך, וראשון לכולם היה הגאון רבי יוסף חיים מבגדד אשר כך כתב בספרו 'אדרת אליהו' (ליורנו תרכ"ד, פרשת חקת):

"**ויאמר** אליו אדום לא תעבור כי פן פתרב אצא לקראתך. י"ל דלכאורה תיבת 'בי' יתור נפיש הוא, והוה ליה למימר 'לא תעבור פן פתרב' וכו'. גם עוד מלבד זה, תיבת 'בי' אין לה משמעות, והוה ליה למימר 'לא תעבור בארצי', כי הם שלחו לו ואמרו לו 'נעברה נא בארצך' ומאי 'בי' דקאמר?

ויובן בס"ד לפרש ע"ד שפירשו המפרשים ז"ל על דברי רש"י ז"ל בפרשת וישלח, וז"ל: 'אינך כדאי לשנוא אותי על ברכות אביך שברכני הוי גביר לאחיך שהרי לא נתקיימה בי', ופירשו ז"ל, כי יצחק אבינו ע"ה ברכו 'הוי גביר לאחיך', והנה תיבת 'גביר' לא נתקיימה כולה אלא נחלקה ונתקיים ממנה אותיות 'גר', וזהו 'גר הייתי בארץ נכריה', אבל אותיות 'בי' לא נתקיימה ג"כ כדי שאהיה גביר ממש אלא גר דוקא הייתי בארץ נכריה, ולזה אמר אין כדאי לשנוא אותי על ברכת אביך שברכני 'הוי גביר לאחיך', שהרי לא נתקיימה 'בי' כלומר אותיות 'בי' מגביר', שנסתלקה אותיות 'בי' ונשאר 'גר', וזהו 'גר הייתי בארץ נכריה', עד כאן דבריהם ז"ל.

ובזה יובן 'ויאמר אליו אדום לא תעבור - בי' לרמוז לו לפי דרכו, עד עתה לא נתקיים בך מאותיות 'גביר' כי אם אותיות 'גר' ולא זכית לאותיות 'בי' גם כן כדי שתהיה גביר ממש, והנה עתה שתוצה למשול עלי ולקיים בך אותיות 'גביר' ממש אין אני מניחך בזה.. וזהו 'לא תעבור בי' דייקא, לרמוז לו לפי דרכו על אותיות 'בי' הנזכרים לעיל, ולכן לזה לא אמר בארצי כדי לרמוז גם לזה".